

УДК 821.161.2

Чамата Ніна

ВІРШ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ПРОРОК»

Стаття присвячена дослідженню образу пророка в однойменній поезії Тараса Шевченка. Особливу увагу звернуто на впливи біблійних текстів та особливості авторського стилю.

Ключові слова: Тарас Шевченко, поезія, пророк, авторський стиль, Біблія.

Статья посвящена исследованию образа пророка в одноименной поэзии Тараса Шевченко. Особое внимание отведено воздействиям библейских текстов и особенностью авторского стиля.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, поэзия, пророк, авторский стиль, Библия.

The article investigates the image of the Prophet in the same name Taras Shevchenko's poetry. Particular attention is given to the biblical text effects and feature author's style.

Keywords: Taras Shevchenko, poetry, prophet, author's style, the Bible.

«Пророк» – ліричне віршове оповідання притчевого змісту, написане Шевченком орієнтовно наприкінці вересня – у грудні 1848 р. на Косаралі. Джерела тексту: чистовий автограф у «Малій книжці» (ЛЛ. Ф. 1. № 71. – С. 293–294); чистовий автограф у «Більшій книжці» (ЛЛ. Ф. 1. № 67. – С. 140); чистовий автограф, подарований Н. Тарновській (ЛЛ. Ф. 1. № 34). Першодрук у вид. «Кобзарь Тараса Шевченка». Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб., 1867. – С. 470.

У вірші розробляється поширена у світовій літературі ХІХ ст. біблійна тема пророка – покликаного Богом провісника Його волі, проповідника Його настанов. У текстах Святого Письма (книгах пророків, Євангеліях, Діях апостолів) натхнені Божим словом пророки передбачали майбутнє й ідеальні шляхи до нього, підбадьорювали й осуджували сучасників, викривали несправедливість, людські вади й за це незрідка зазнавали переслідувань. У романтичній поезії, зокрема російській, тема пророка була дуже популярною і втілювалася в різних сюжетних варіантах, її здебільшого осмислювали в аспекті протиставлення особи й суспільства. Причому, починаючи від декабристів (наприклад, «Признание Исаяи» Ф. Глинки, «Пророчество» В. Кюхельбекера, обидва 1822 р.), біблійний образ пророка набув сталої алегоричності як образ поета – носія високих суспільних ідеалів, слова «поет» і «пророк» часто вживались як синоніми. В образно-стилістичному плані російські поети у віршах, опертих на біблійні мотиви, взорувалися (як і Шевченко) на Біблію в її церковнослов'янському мовному еквіваленті – із притаманною їй символікою, піднесеністю викладу, специфічною лексикою та синтаксисом. Найзначніші серед творів, ґрунтованих на цій темі, – «Пророк» О. Пушкіна (1826 р.) та «Пророк» М. Лермонтова (1841 р.). Помітної традиції звернення до біблійних тем у розробці громадянської проблематики українська поезія, яка безпосередньо передувала Шевченкові та його сучасникам, не мала.

Образ пророка з'явився вже в дозасланчій творчості Шевченка – поемах «Тризна» та «Єретик», елегії «Чигрине, Чигрине...», посланні «І мертвим, і живим...». Але мотив пророцтва тут локальний, він постає в роздумах ліричного героя-поета чи об'єктивованого персонажа й утілюється в образах глашатаїв «правди, волі» (так, «любомудром», «світочем правди, волі», старозавітним пророком Іезекіїлем Шевченко називає у вступі до поеми «Єретик» речника ідеї слов'янського єднання, чеського поета й ученого П.-Й. Шафарика). У вірші «Пророк» образ пророка – центральний; на мотивах, пов'язаних із цим біблійним персонажем, формується сюжет.

Літературознавці (С. Таранущенко [10, с. 146–150], О. Багрій [1, с. 21], О. Білецький [2, с. 214], Ф. Прийма [8, с. 119–120], Д. Іофанов [6], І. Заславський [4, с. 42–43], Є. Нахлік [7, с. 518–529] та ін.) не раз зверталися до проблеми зв'язків між Шевченковим «Пророком» та однойменними віршами Пушкіна й Лермонтова, наявність таких зв'язків виказують уже самі заголовки творів. При цьому відзначалися спільні моменти в інтерпретації центральної теми й текстова близькість окремих рядків у названих поезіях Шевченка і Пушкіна й, особливо, Шевченка й Лермонтова, наприклад, зіставлялися такі рядки Пушкіна й Шевченка: «пророк <...> / Глаголом зги сердца людей» – «Слова його <...> / Огнем невидимим пекли / Замерзли души»; у Лермонтова й Шевченка: «Провозглашают я стал любви / И правды чистые ученья: / В меня все ближние мои / Бросали бешено камня» – «Свою любов благовістить! / Святу правду возвістить! <...> І мужа свята ... горе вам! / На стогнах каменем побіли». З огляду на те, що наведені фрагменти побудовані на типових для романтичної поезії мотивах і образах, що прямих ремінісценцій у творі Шевченка нема, зіставлявані тексти не можуть слугувати достатньою підставою для висновку про безпосередній вплив віршів Пушкіна й Лермонтова на Шевченкового «Пророка», а лише вказують на спільний для всіх трьох творів передтекст. Істотні корективи у з'ясування проблеми вносить розгляд особливостей розробки теми пророка в кожному з віршів, що виявляє подібність загальної концепції в Лермонтова і Шевченка та її принципову відмінність од концепції вірша Пушкіна. Якщо головна ідея Пушкінового «Пророка» – ствердження високої громадянської місії поета, самодос-

татності митця, то для Лермонтова і Шевченка тема творчої особистості – це завжди тема її взаємин із суспільством, що мають двосторонній характер. У Лермонтова йдеться про страдницьку долю поета: наділений Богом «всеведением пророка», – він не визнається людьми і наражається на гоніння за проповідь «любви и правды».

Подібну ситуацію зображено й у Шевченковому вірші. Тут тема пророка, діставши поглиблене осмислення завдяки введенню до традиційного сюжету інших біблійних мотивів, постає багатограннішою, ніж у російських поетів. Ідеться, насамперед, про мотив походження царської влади, у Біблії не пов'язаний з темою забитого камінням пророка. Шевченко переосмислює біблійну розповідь, за якою перший ізраїльський цар Саул був помазаний на царювання пророком Самуїлом за велінням Бога, котрий задовольнив бажання народу мати царя. Розцінивши це бажання як намір зректися Його, Бог наказує Самуїлу попередити ізраїльтян про загрози, на які наражає їх встановлення царської влади, однак Божі застороги лишаються не почутими людьми (1 Цар. 8). Шевченко максимально загострює ситуацію боговідступництва «лукавих» людей: до мотивів зречення людьми «святого мужа» та служіння «чужим богам», наявним у 8-му розділі Першої книги Царів, поет долучає мотив загибелі пророка, надаючи тим самим твору трагічного звучання. Згадані у вірші засоби покарання Богом людей («роду лютого і жестокого») – кайдани, «глибокі тюрми» (у передтексті вони відсутні), а головне – деспот-цар (наставлений «вомісто кроткого пророка...») – образи, що втілюють засадничу для творчості Шевченка від періоду «трьох літ» тезу про відповідальність народу за ту владу, якій кориться, не чинить опору. Змістивши на себе кульмінацію, цей оригінальний у контексті тогочасної традиції інтерпретації біблійної теми пророка завершальний сюжетний хід вирізняє Шевченків твір.

Водночас виявнюється заакцентована ще від поеми «Тризна», давно помічена дослідниками й особливо переконливо описана Г. Грабовичем глибинна смислова структура поезії Шевченка – ідентифікація власної долі з долею мучеників за правду, осмислення власної поетичної місії як пророчої [див. зокр.: 3, с. 264–265]. Хоча у вірші «Пророк» безпосередньо не відбилися актуальні епізоди біографії Шевченка (арешт та його обставини, жорстокий вирок, заслання), всепоглинальне відчуття самотності, посилене ще й рідкими листами з України, в чому поетові вбачалася байдужість громади до його долі, – всі ці факти, безперечно, впливали на формування сюжету твору. Прикметно, що аналогія до центральної колізії «Пророка» – конфлікт героя з оточенням – у близькому образно-стилістичному вирішенні втілена Шевченком у написаному трьома роками раніше сповідальному вірші «Три літа», де суб'єкт висловлювання – ліричний герой-поет знізається з боєм: «Серце люди полюбило / І в людях кохалось, / І вони його вітали, / Гралися, хвалили... <...> / Кругом мене, де не гляну, / Не люди, а змії...».

Безпосереднім поштовхом до створення «Пророка», найімовірніше, стала Біблія. Гіпотезу про те, що вірш виник під враженням від прочитаного «Пророка» Лермонтова, твори якого поетові на заслання надіслав М. Лазаревський, відкинуто, оскільки книжки Шевченко одержав тільки в Оренбурзі 1850 р. після повернення з Аральської описової експедиції. Про це свідчить і написаний того ж 1850 р. вірш «Мені здається, я не знаю...», в якому висловлено подяку «другові» (Лазаревському) за надіслані твори «поета нашого» (йшлося про Лермонтова) [див.: 5, с. 182]. Разом з тим не виключено й те, що в Шевченковій пам'яті зберігався текст лермонтівського «Пророка».

У кожному образі аналізованого вірша відлунує біблійний текст. Як уже відзначено, твір ґрунтується на кількох біблійних мотивах, скомпонованих в оригінальний драматичний сюжет. Основні з них такі: мотив пророчої місії; мотив чудесної сили й могутності Слова, у християнській традиції переосмислений у зв'язку з образом «живого істинного Бога» («Марія») – Ісуса Христа (Ін. 1, 1–5); мотив «кроткого пророка», зрадженого людьми, що в літературних творах постав унаслідок трансформації євангельських розповідей про Христа; мотив побиття пророка (Мт. 23, 34–36; Лк. 11, 46–49; Дії 7, 52, 58–60); мотив Божественної справедливості й кари за загибель пророка (у біблійних текстах він іде безпосередньо після попереднього мотиву); мотив царя, царської влади, наданої Богом нерозумним людям (1 Цар. 8).

Розповідь у вірші веде ліричний «власне автор» – «у Шевченка суб'єкт ліричного пізнання найбільш широких і загальних суспільних та філософських проблем» [9, 22]. Сюжетно-тематична організація відтворює поступальний рух подій у часі. Тричастинна композиція побудована на протиставленні і спирається на зміну актантів: у першій частині, рядки 1–10 – Бог-любов, пророк – благовісник любові і правди; у другій частині, рядки 10–18 – «лукаві» люди; у третій частині, рядки 19–25 – Бог, який карає. Високий ступінь експресії, дедалі посилювана драматизація викладу виказують потужний особистісний підтекст. Твір написано нетотожними строфами чотиристопного ямба, кожна з трьох строф – окрема композиційна частина твору.

«Пророк» – один із небагатьох Шевченкових віршів, де беззастережно домінує ораторський інтонаційний стиль. Тональні переходи, перебудова ритміко-синтаксичної структури тексту, супроводжуючи тематичне розгортання, демонструють багатство виразового комплексу Шевченкової риторичної поезії. Так, властива ораторському віршу піднесеність викладу в першій частині «Пророка» поєднується з епічно-уповільненою урочистістю; другу частину озвучено викривальним пафосом, разом із мотивом «лукавих» людей увіходять говірні елементи; у третій частині вони зникають, а розповідь «власне автора» проймає інтонація високої повчальності. Схожі трансформації відбуваються й у віршовій організації: у першій та третій частинах ритмічне й синтаксичне членування збігається, натомість на неповних дев'ять рядків другої частини припадають п'ять enjambement'ів, що є виявом переважання у цій частині

тексту емоційного первня у його характерній для структури ораторського вірша романтиків взаємодії з логічним. Інші ознаки ораторського стилю поезії «Пророк» – старокнижна лексика, складний інверсований синтаксис, анафоричні «неначе» на початку інтонаційно-синтаксичних періодів (рядки 1 і 6) й, особливо, «і» на початку інтонаційно-синтаксичних одиниць (однорідних приєднувальних конструкцій, рядки 13–17): «І лукаві! / Господню святую славу / Розтлили... І чужим богам / Пожерли жертву! Омерзились! / І мужа свята... горе вам! / На стогнах каменем побили»), апострофи тощо. Дев'ять знаків оклику, три позначені трикрапками глибокі паузи, введені автором, – свідчення напруженої експресивності викладу.

Розробка Шевченком мотиву пророка, як і структури символічного самозображення з проекцією на місію мученика заради обстоювання правди, що переконливо втілені в розглянутому вірші, продовжилися в пізніших творах: серед першої тематичної групи – «Мені здається, я не знаю...», біблійні наслідування, «Марку Вовчку»; до другої тематичної групи Грабович зарахував зокрема поеми «Юродивий», «Неофіти», «Марія» [3, с. 265].

Література:

1. Багрий А. В. Т. Г. Шевченко в литературной обстановке / А. В. Багрий. – Баку, 1925.
2. Білецький О. І. Пушкін і Україна // Білецький О. І. Зібрання праць : у 5-ти т. / О. І. Білецький. – К., 1966. – Т. 4.
3. Грабович Г. Архетипи / Г. Грабович // Шевченківська енциклопедія : у 6-ти т. – К., 2012. – Т. 1.
4. Заславский И. Я. М. Ю. Лермонтов и украинская поэзия / И. Я. Заславский. – К., 1977.
5. Івакін Ю. О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка: Поезії 1847–1861 рр. / Ю. О. Івакін. – К., 1968.
6. Іофанов Д. М. Шевченко і Лермонтов / Д. М. Іофанов. – К., 1962.
7. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Є. Нахлік. – Л., 2003.
8. Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века / Ф. Я. Прийма. – М. ; Л., 1961.
9. Смілянська В. Л. Стиль поезії Шевченка: суб'єктна організація / В. Л. Смілянська. – К., 1981.
10. Таранущенко С. До питання про лермонтовські мотиви в «Кобзарі» Шевченка / С. Таранущенко // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії України. – 1924. – Вип. 1.